

Література:

1. *Бриндак О. Б.* Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-х рр. ХХ ст. — Одеса, 1988. — 183 с.
2. *Ветров Р. І., Донченко С. П.* Політичні партії України в I чверті ХХ ст. (1900 — 1925 рр.). — Дніпродзержинськ-Дніпропетровськ, 2001. — 246 с.
3. *Державний архів Дніпропетровської області* (далі — ДАДО) — Ф. 1. — Оп. 1.
4. *Енциклопедія українознавства: В 10 томах.* — Т. 9. — Львів, 2000. — С. 3366.
5. *Курас І. Ф.* Повчальний урок історії. (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). — Київ, 1986. — 185 с.
6. *Полушкіна В. О.* До питання про політичний і організаційний крах українських буржуазно-націоналістичних партій (1917-1920 рр.)// Наукові праці з історії КПРС. — Вип. 22. — Київ, 1968. — С. 3-121.
7. *Ченцов В. В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. — Тернопіль, 2002. — 482 с.
8. *Чирко В. А.* Крах ідеології та політики націоналістичної партії укапівців // Український історичний журнал. — 1968. — №12. — С. 56-69.

Л. П. Дузь

ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД “ЗЛІВА”

Що завважає Україні інтегруватись у Європу?

Одне з болючих питань сучасної зовнішньої політики української влади — це прагнення увійти до європейської спільноти та небажання правлячих кіл європейських держав бачити Україну у Європі. Ось як пише про це академік НАН України П. Толочко: “Після знаходження Україною державного суверенітету ми почали буквально марити Європою. Як чеховські сестри прагнули до Москви, так ми сьогодні намагаємось за будь-яку ціну увійти до Європи. Згодні бути там навіть на правах бідної родички. Нас неначе зовсім не хвилює та обставина, що у європейських структурах нас не визнають за рівних партнерів, постійно нехтують, погрожують виключити з Ради Європи за невиконання навіть тих норм, які не відповідають нашим національним інтересам і не виконуються багатьма західноєвропейськими країнами” [1].

Особливо активно намагався інтегрувати Україну у Європу Пре-

зидент країни Л. Кучма. 28 квітня 2004 р. він підписав Указ “Про стратегію економічного і соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції” на 2004 — 2015 роки. У травні цього року на самміті “Європа за межами ЄС” у Варшаві він наполегливо вимагав у лідерів Євроспівки відповіді на запитання: коли саме чекати прийому України до ЄС. “Мені буде важко пояснити молодій генерації українців, бо всі роки я впевнював їх, що історично наше місце у Європі, — казав Президент, — це історична несправедливість — бути поза межами європейської системи” [2]. По суті негативні відповіді були одержані невдовзі і від комісара Єврокомісії у справах розширення Г. Ферхойгена, і від голови Єврокомісії Р. Проді.

Показовим є послання Л. Кучми на молоде покоління як таке, що прагне до євроінтеграції. Дехто з дослідників та політиків вважає, що патерналістські традиції у світогляді українського народу заважають йому на шляху до Європи і що треба дочекатись зміни поколінь (як у притчі про Мойсея, що сорок років водив свій народ по пустелі).

Де закінчується Європа?

Не можна не вітати спроб політичних та громадських діячів під час виконання своїх обов’язків звертатись до історичного досвіду своїх народів. Показовою в цьому плані є книга Л. Кучми “Україна не Росія: Повернення у історію”, яка вийшла масовим накладом у Російській Федерації. Звернемо увагу на таке спостереження автора, який розповів, що мав в радянський час бесіду з робітником з Москви. Він розповів про Західну Україну дещо таке, що примусило Л. Кучму замислитись. Дослівно це звучало так: “Але ми ж з Вами знаємо, де закінчується Європа. Це видно неозброєним оком, коли їдеш у потягу, припустимо з Відня. Захід закінчується не там, де проходить його кордон з соціалістичним табором. Захід закінчується там, де закінчується Західна Україна”.

“Я запитав мого співрозмовника, якби у порядку обміну думками, — пише Л. Кучма, — що він має на увазі у першу чергу, яка ознака, яка особливість Західної України кидається йому у вічі, коли він опиняється у ній на шляху з Відню або Варшави. У кожного, мабуть, свої критерії, для одного на першому місці стоїть одне, для другого — друге. Він відповів, не замислюючись: “Повага до особи! У західних українців це у крові. Вони ввічливі. Вони

більш чемні, лагідніші. У їх буденній мові є слово “пан”. Це не образливе слово. Цим словом вони показують повагу до людини: Пан, пані...”.

Він також висловився про дух законності, про те, що повага до закону у характері західних українців, в них є правосвідомість, хай і не така розвинута, як у француза або англійця, але й не така зачаткова або нігілістична, як у харків’янина або дніпропетровця. А звідси — повага до власності, оскільки не може бути поваги до особи, до закону, без поваги до приватної власності. А з повагою до власності пов’язана хазяйновитість, акуратність у роботі, заповзятливість, схильність до торгівельних операцій” [3].

Отже, ментальність західних українців дуже відрізняється від ментальності українців Сходу та Півдня. Це визначилося досить давно. Наприклад, формальний акт Злуки 1919 року не міг привести до злагоди між східноукраїнськими революційними соціал-демократами та вихованими у дусі поваги до конституційних цінностей галичанами. Показово, що галицькі автори звинувачують у непорозуміннях лише діячів Директорії [4]. Але фактом є те, що в наш час українці в масі своїй байдужі до питання “прав людини”, але близькою для них є ідея “патерналістської держави”, скільки б негативу на неї не виливали наші ЗМІ. Академік П. Толочко питання про місце України у світі ставить таким чином: “Для мене не існує альтернативного рішення питання, де бути Україні, вона повинна бути там, де цього вимагають її стратегічні інтереси. По суті, це сакраментальне поняття вирішене самою історією: Україна як етнокультурне явище належить одночасно до Європи і до Азії...”

Так що генетично ми — євразійці. Це, як кажуть, медичний факт. І як би ми не оголошували себе чистими європейцями, наша природа від цього не зміниться.

Добре це або погано? Не думаю, що повинні саме так формулювати наше ставлення до своїх витоків. Батьків, як відомо, не обирають. До того ж азійська складова не повинна викликати комплексу нашої неповноцінності. Східна цивілізація має свої фундаментальні досягнення, що не поступаються європейським. І не потрібно нам відрікатись від цієї нашої спадщини.

Сказане не означає неможливості інтеграції України до Євро-

пейської співдружності націй. Не треба тільки, щоб ці процеси відбувалися у збиток нашим історичним традиціям та інтересам. Як у “азійстві” не все погано, так і у “європействі” не все добре” [5].

Зрозуміло, що для з’ясування питання про витoki нашої “євразійськості” треба поринути у глибоке минуле людства.

У чому суть проблеми “Схід — Захід”?

У цьому розділі ми маємо намір лише сформулювати основні підходи до складної і багатобічної проблеми взаємодії західної та східної цивілізацій.

У радянській історичній науці (як і у суспільствознавстві в цілому) панував формаційний підхід до історії людства, де вона розглядалася як поступальний процес переходу від нижчих до більш високих суспільно-економічних формацій. Зараз у нас (у шкільній історичній освіті, зокрема) переважає цивілізаційний підхід, якому притаманні феноменалістичність та відсутність критеріїв прогресу (якщо таким не вважати досить спекулятивне питання “прав людини”). Але, повертаючись до формаційної концепції, ми бачимо, що її ланки притаманні далеко не всім країнам. Скажімо, в Азії лише Японія знала феодалізм у класичному вигляді.

Отже, оскільки формаційна концепція не спрацьовує для більшості країн і народів світу, її слід було скорегувати. Згадаємо, що приблизно сорок років тому у радянській історичній науці розгорнулася дискусія про “азіатський засіб виробництва” (АЗВ). Сам термін було позичено у К. Маркса, який вже у XIX столітті зумів відрізнити особливості розвитку стародавніх азіатських суспільств. Дискусію про АЗВ у 60-ті роки минулого століття благополучно загасили, але в ході її вже визначились характерні риси “азіатського засобу виробництва”. Це, по-перше, абсолютна перевага державної власності (насамперед на землю і природні ресурси); по-друге, необмежена влада верховних правителів, що спирається на розгалужену систему бюрократичних установ та міцну ідеологічну машину державної релігії, по-третє, наявність особисто вільних селян-общинників, як основної податної маси населення, та досконалої фіскальної системи. Державні запаси стимулювали патерналістичні настрої населення, тому державам, заснованим на АЗВ, притаманні певні економічна та політична стабільність (східні держави існували, як відомо, впродовж тисячоліть). Але до негативних на-

слідків цього ладу слід віднести застій у розвитку виробництва — матеріального і духовного.

У наш час єдиною серйозною працею, де за науковими ознаками порівнюються азіатська та європейська цивілізації, є книга Ю. К. Бегунова, А. В. Лукашевича та А. В. Понеділка “13 теорій демократії” [6].

Коли Україна стала не Росією?

У згаданій книзі Л. Кучми міститься цікаве спостереження: тисячолітня історія України (від хрещення Київської Русі до проголошення незалежності у 1991 році) може бути поділена на три майже рівні відрізки: від хрещення до початку польсько-литовського панування (988 — 1321 рр.); від останнього до Переяславської Ради (1321 — 1653 рр.); існування України як складової частини Росії та СРСР (1654 — 1991 рр.).

У першому періоді відбувається становлення давньоруської держави (через візантійський вплив та православну церкву) як східної монархії, заснованої на АЗВ. Закладені у цей час основи світосприйняття наших пращурів не були зруйновані під час монголо-татарської навали, оскільки на підкорених слов'янських землях завойовники залишили, пристосовавши до своїх потреб, традиційну адміністративно-фіскальну систему. Вона залишилась на землях Великоросії у незмінному стані і після скасування монголо-татарського ярма та встановлення централізованої Московської держави у XV ст.

Але в українських землях з XIV ст. помітно відчувається західний вплив. Л. Кучма пише: “Ця третина тисячоліття відмічена: окаатоличуванням та ополяченням частини українського населення, особливо верхівки, Берестейською унією, проникненням в Україну польської культури та способу життя, введенням магдебурзького права у ряді міст, появою освітніх закладів на зразок середньовічних європейських університетів та, нарешті, тим західно-східним культурним синтезом, який вчені охрестили “українським барокко” [6].

І ось знов після Переяславської Ради українські землі підпадають під “азійський вплив”. Але не всі одночасно: Правобережна Україна лише в останній третині XVIII ст., Галичина ж до середини XX ст. знаходиться під “європейським впливом”.

Весь цей історичний досвід зумовив різницю у світосприйманні не лише між українцями і росіянами, але й між галичанами і “схі-

дняками”. Українці ніколи не вірили у “доброго барина” або у “доброго царя”, на них, на відміну від росіян, значно менше впливає “авторитет влади”. У той же час українці Наддніпряни та Півдня в масі своїй, як і росіяни, позбавлені будь-якої поваги до багатіїв, бо вважають їх шахраями та негідниками, чим відрізняються від галичан, яким притаманна “повага до власності”. Така ось “євразійська” ментальність.

Чим був 1991 рік для України і що її чекає у майбутньому?

Відомий канадський історик О. Субтельний відмітив дивну, на його погляд, рису, що притаманна сучасній українській державі: брак “героїчного періоду”, відсутність тривалої визвольної боротьби. А на роль її батьки-засновника, на думку історика, аж ніяк не годиться Л. Кравчук, котрий “встиг перестрибнути з потопаючого човна комунізму у прицепний вагон націоналізму” [7].

Але цим шляхом пройшла більшість пострадянських країн, де боротьбу за розбудову незалежних держав очолила партноменклатура — Єльцин, Алієв, Шеварднадзе, Назарбаєв, Ніязов... Та система, що нарешті встановилася у пострадянських країнах СНД, може бути визначена як “номенклатурний капіталізм” (або “номенклатурний феодалізм” в Туркменії). Ось як характеризує ситуацію в Російській Федерації лідер місцевих комуністів Г. Зюганов: “Без сумніву, у країні йде капіталістична реставрація. Але, яка? Особливість російського капіталізму у тому, що він цілковито є справою рук бюрократії. Вона його створила, вона ж бажає повністю вдержати його під своїм контролем.

Правлячий у Росії клас виник як результат симбіозу бюрократії, спекулятивного капіталу та організованої злочинності. Їхній союз стратегічний, але конкретні умови угоди можуть різнитися. Якщо при Єльцині він був більш-менш рівноправним — кожен мав свою частку украденого в народі пирога, то з приходом Путіна ситуація почала змінюватися. Бюрократія, що мобілізувала усі можливості спецслужб, стрімко підм’яла під себе двох інших союзників” [8].

Відповідні процеси відбуваються і в Україні. І це відбивається на прозахідній або просхідній орієнтації політичних діячів, особливо у період “президентських перегонів-2004”. Два основні претенденти — В. Ющенко та В. Янукович — репрезентують ці два підходи. В. Ющенко, незалежно від передвиборчої риторики, у свідомос-

ті пересічного громадянина України пов`язується з курсом на евроінтеграцію без урахування її стратегічних інтересів. В. Янукович займає більш виважену позицію. Він вважає, що українцю байдуже, чи він у Європі, чи ні. Головне — це європейський рівень життя в Україні. В інтерв'ю радіо “Свобода” він сказав: “Ми говоримо сьогодні, що наша стратегічна мета — піднести рівень життя українців до європейського рівня”. З урахуванням того, що у Євросоюзі після останнього розширення “є багаті — Німеччина, Франція, Велика Британія, і є бідні, котрих вже називають територією класу В”, продовжував Янукович, “краще будувати Брюссель десь у Донецьку чи Львові, чим їхати у цю європейську столицю у вагоні третього класу”. Він упевнений, що “Європа лише тоді побачить Україну, коли Україна побудує у себе Європу” [9].

Ми вважаємо, що суперництво цих двох кандидатів на виборах Президента України водночас означало боротьбу “європейської” та “євразійської” традицій українського народу. Яка з них виявиться міцнішою? Безумовно, результати виборів-2004 у будь-якому випадку стануть предметом подальших серйозних досліджень.

Зараз стає зрозумілим, що в умовах певного “балансу сил” в загальному вигляді в Україні була реалізована одна з концепцій відомого “Х’юстонського проекту”, де сказано:

“Становище України характеризується серйозною політичною кризою, свідчить про посилення російської експансії, яка може привести до часткового відновлення радянської імперії. Крім створення прямої загрози національним інтересам США на пострадянському просторі, це може дати вкрай небажаний приклад населенню інших держав, особливо тих, керівництва яких недостатньо ефективні...”

З урахуванням цього необхідно бути готовим до негативного розвитку подій, за яким промосковська орієнтація частини української еліти збереже своє домінування. У цьому випадку слід спиратися на глибоку різницю у менталітеті населення Східної України, які традиційно вважають себе росіянами, і Західної України, що відстоює свою національну ідентичність і незалежність від Росії. Даний курс може закінчитись розподілом України по Дніпру, яке більш відповідає національним інтересам США, ніж початок нового поглинання України Росією і перетворення двох держав, що йдуть по шляху демократії, в одну потенційно небезпечну імперію [10]”.

І ще на один момент звертають увагу українські соціологи: внаслідок зміни влади в Україні різко, на 10 відсотків, за минулі два місяці зменшилися симпатії українців до євроінтеграції.

Література:

1. Толочко П. Україна і Європа // Комуніст. — 2004. — 4 червня. — С. 1.
2. Комуніст. — 2004. — 2 червня. — С. 1.
3. Кучма Л. Украина не Россия. Возвращение в историю. — М.: “Время”, 2004. — С. 22-23.
4. Мірчук П. Причини загибелі УНР. Українські соціалісти руйнують українську силу // Державність. — 1991. — №3. — 1992. — №№1-4.
5. Толочко П. Україна і Європа // Комуніст. — 2004. — 4 червня. — С. 1.
6. Бегунов Ю. К., Лукашев А. В., Понедилко А. В. 13 теорій демократії. — С. Пб., Изд. дом. Бизнес-пресса, 2002.
7. Кучма Л. Украина не Россия. Возвращение в историю. — М.: “Время”, 2004. — С. 49.
8. Субтельний О. Розпад імперії та утворення національних держав: випадок України // Сучасність. — 1994. — №12.
9. Зюганов Г. Мы выстояли. Впереди трудный марш! Политический отчёт ЦК КПРФ X съезда Коммунистической партии Российской Федерации // Комунист України. 2004. — №3. — С. 31.
10. Комуніст. — 2004. — 2 червня. — С. 3.
11. Хьюстонский проект // Знание — власть. — 2001. — № 5.

В. А. Захарченко

О. С. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ М. І. КОСТОМАРОВА

Микола Іванович Костомаров — один із найвидатніших представників української та російської історичної науки 40-х — 80-х рр. XIX ст. Людина різнобічних творчих інтересів і виняткової працездатності, М. І. Костомаров залишив по собі величезну, хоча і суперечливу за своїм ідейним змістом наукову, публіцистичну та літературно-художню спадщину, яка вже понад 200 років привертає увагу дослідників.

Історіографічний аналіз творів про М. І. Костомарова буде сприяти розумінню місця історика в становленні російської та української історичної науки.

Відгуки сучасників на творче та особисте життя М. І. Костома-